

İSLAMİYET ÖNCESİNDE ARABİSTAN'IN ULUSLARARASI TİCARET YOLLARINA
ENTEGRASYONU VE DOĞURDUĞU SONUÇLAR
PRE- ISLAMIC ARABIA'S INTEGRATION TO INTERNATIONAL TRADE ROUTES AND ITS
CONSEQUENCES

BÜŐRA BODUR

Yüksek Lisans, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları ABD
Master Student, Kocaeli University Faculty of Divinity,
Department of Islamic History and Arts
bodurb043@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2428-5624>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Received: 28 Mart/March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 31 Mart/March 2022

Yayın Tarihi / Published: 31 Mart/March 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart/March

Yıl / Year: 2022 *Sayı – Issue:* 13 *Sayfa / Pages:* 24-45.

Atıf/Cite as: Bodur, Büőra. "İslamiyet Öncesinde Arabistan'ın Ticaret Yollarına Entegrasyonu ve Doğurduğu Sonuçlar – Pre- Islamic Arabia's Integration to International Trade Routes and its Consequences". İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi- Journal of Islamic Sciences Researches 13 (Mart/March 2022): 24-45.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. <http://www.islambilimleri.com>

Copyright © Published by Journal of Islamic Sciences Researches, Samsun, Turkey. All rights reserved.

İSLAMİYET ÖNCESİNDE ARABİSTAN'IN ULUSLARARASI TİCARET YOLLARINA ENTEGRASYONU VE DOĞURDUĞU SONUÇLAR

Öz: Tarihi devirlerden itibaren insanlık için en önemli konunun hayatlarının devamlılığını sağlama olduğunu görmekteyiz. İnsanlık, her yeni devirde kendini geliştirmiş ve hayatını kolaylaştıracak birtakım önlemler almıştır. Avcılık- toplayıcılıkla devam eden yaşamları, su kaynaklarının kenarında tarımın keşfiyle başka bir boyut kazanmıştır. Bereketli tarım topraklarına sahip Mezopotamya, tarihin en eski devirlerinde büyük bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede artan tarımsal faaliyetler, Mezopotamya'da yerleşimin artmasını sağlamıştır. Takas usulü ilerleyen dönemde yerini yeni ekonomik terimlere bırakacaktır. Ticaretin gelişimi insanlık için yeni bir geçim alanı oluşturarak önemini korumuştur. Mezopotamya'yı da içine alarak genişleyen ticaret yolları, yalnızca eşyaların mübadelesi için değil, yeni dini- kültürel etkileşimi de beraberinde getirdiği için ayrıca önemlidir. Ticaret yollarının gelişimi ile birlikte birçok ülkenin refah seviyesinde önemli değişiklik oldu. Çünkü yalnızca tarımın önemli olduğu dönemde, verimli topraklara ve su kanallarına sahip yerlerde kurulan medeniyetler güce sahip olabiliyordu. Tarıma elverişsiz bölgelerde ise geçim bir sorundu ve kurulan devletler zayıftı. Arabistan'da da durum böyleydi. Çorak çöl arazisinde tarıma elverişli topraklar çok azdı. Su kaynakları tarımsal faaliyetlere yetecek durumda değildi. Böyle bir ortamda güçlü bir devlet yapılanması da söz konusu değildi. Arabistan'daki durum Kusay b. Kilâb döneminde ticari faaliyetlerin gelişmesiyle farklılaştı. Ticaret sayesinde ülkedeki refah seviyesi gelişti. Ayrıca Arabistan önemli ticaret merkezlerine giden güzergahların üzerinde bulunmanın da avantajını elde etmiş oldu. Kusay b. Kilâb ile başlayan ticari faaliyetler gitgide büyüdü ve çevre ülkelerle ticari anlaşmalar yapacak duruma gelindi. Kusay b. Kilâb'ın ardından gelen kabile büyükleri de ticarete önem vermeye devam ettiler. İslami döneme kadar oluşan ticaret ortamının insanların hayatlarına olan katkısı kaynaklardan rahatlıkla görülebilmektedir. Çalışmamızda ticaretin Arap topraklarında ortaya çıkardığı değişiklik ve ticaret yollarının ülkelerin mevcut konumu ne şekilde değiştirdiği incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Arabistan, Kusay b Kilâb, İslamiyet Öncesi Ticaret

PRE- ISLAMIC ARABIA'S INTEGRATION TO INTERNATIONAL TRADE ROUTES AND ITS CONSEQUENCES

Abstract: Since historical eras, we see that the most important issue for humanity is to ensure the continuity of their lives. Humanity has developed itself in each new era and has taken some measures to make its life easier. Their hunting-gathering lives gained another dimension with the discovery of agriculture at the edge of water sources. Mesopotamia, which has fertile agricultural lands, is a great turning point in the oldest periods of history. Increasing agricultural activities in the region led to an increase in settlement in Mesopotamia. The barter method will be replaced by new economic terms in the future. The development of trade has maintained its importance by creating a new livelihood for humanity. The trade routes, which expanded by including Mesopotamia, are also important not only for the exchange of goods, but also because they bring along new religious-cultural interaction.

With the development of trade routes, there has been a significant change in the welfare level of many countries. Because only in the period when agriculture was important, civilizations established in places with fertile lands and water channels could have power. In areas unsuitable for agriculture, livelihood was a problem and the states established were weak. Such was the case in Arabia. There was very little arable land in the barren desert land. Water resources were not sufficient for agricultural activities. In such an environment, there was no strong state structure. The situation in Arabia Kusay b. Kilâb It differed with the development of commercial activities during the Kusay b. Kilâb period. Thanks to trade, the level of prosperity in the country improved. In addition, Arabia gained the advantage of being on the routes to important trade centers. Kilâb b. Kilâb the commercial activities that started with Kusay b. Kilâb gradually grew and it came to a position to make commercial agreements with the surrounding countries. Kusay b Kilâb the tribal elders who followed Kusay b. Kilâb continued to give importance to trade. The contribution of the commercial environment that formed until the Islamic period to people's lives can be easily seen from the sources. In our study, the changes brought about by trade in the Arab lands and how the trade routes have changed the current position of the countries are examined.

Key Words: Trade, Arabia, Kusay b. Kilâb, Pre-Islamic Trade

İslamiyet Öncesi Dönemde Arabistan'da Ticaretin Gelişmesi

Tarih boyunca birçok medeniyet kurulmuş, kuruldukları yer itibarıyla da önemli bir yere ulaşmıştır. Mezopotamya gibi nehirlerle yakın verimli arazilerde bulunan medeniyetler tarımda gelişmiş ve gelişmeler sayesinde büyümüştür. Böylece güçlenen devletler kendilerine ait dil ve kültür üzerine büyük medeniyetler inşa edebilmişlerdir. Tarihi süreç içerisinde tarım kadar ekonomi de önemli bir unsur oldu.

Ticaret kervanlarının oluşması ve kervanların gidebileceği yollar, coğrafi konumu tarımsal verimlilik için olduğu kadar önemli bir vaziyete getirmeye başladı. İnsanoğlunun gelişim sürecine baktığımızda ekonomi ve ticaret bir ülkenin refahını, gelişmişlik düzeyini doğrudan etkilemektedir. Tarih boyunca buldukları bölgelerde güçlenen medeniyetlerin ticaret yollarının yakınında olması bir tesadüf değildir. Kusay b. Kılâb ve Hâşim dönemlerinde çöle bağlı kalmaktan kurtuldukları anlaşılmaktadır. Coğrafi şartların getirdiği dezavantajları avantaja çeviren Kusay döneminden itibaren hem ekonomik hem de kültürel bir etkileşim noktası olan İpek yolu ve Baharat yolunun önemli bir parçası olarak, dünya ticaretinde önemli bir yere sahip olunmuştur. İslamiyet'in ilan edildiği günlerde Mekke'nin ticari bir merkez oluşunu sağlayan en önemli adımlardan biri İslamiyet'in gelişinden önce atılarak Arap toplumunun dünya haritasındaki önemini göstermiş oldu. Arapların çöl ikliminin olumsuz etkilerinden kurtularak dünya ticaretine entegre olma sürecini anlamak için önce Arabistan'ın coğrafi durumunu incelemek yerinde olacaktır. Mekke, Afrika çöllerini temsil eder, Medine ılıman ülkelerin verimliliğine sahiptir. Ta'if'te Güney Avrupa iklimi görülmektedir. İslamiyet'ten önce de sonrasında olduğu gibi, üç şehrin birbirine yakından bağlı olduğu görülmektedir.

Aynı çıkarlar, ticari örgütlenmeyle Mekke'nin köprü görevi yaptığı şehirleri bir konfederasyon haline getirmiştir. Bulduğu bölgedeki önemli konumu itibarıyla eski insanlar Mekke'yi Dünya'nın göbeği olarak adlandırıyorlardı.¹Coğrafi olarak çöl ikliminin hâkim olduğu bir yerde bulunan Arabistan'da belli başlı ürünler yetişebilmekteydi. Ticaret ise kurulan panayırlardan ve Hac mevsiminde yapılan ziyaretlerden elde edilebildiği kadar gelişmişti. Bazı ticaret kervanları çevre bölgelere giderek ticari ilişkileri geliştirmeye çabalasa da ticaret umulduğu kadar büyük bir gelir kaynağı sayılmazdı.

Burada Kızıldeniz bağlantısıyla ulaşılan ticari yollar oldukça önemliydi. Eski dönemlerin ticaret anlayışı, daha ziyade deniz ticaretine dayanmaktaydı. Deniz ticareti, Hint Okyanusu'ndan başlayıp Kızıl Deniz yoluyla doğu Akdeniz'den batıya kadar uzanmaktaydı. Çin'de, Hindistan'da ve doğu Hint Adaları'nda Mezopotamya ve Akdeniz memleketleri halklarının muhtaç olduğu ürünler çoktu. Yemenliler, doğrudan aldıkları ticaret mallarını, Umman Denizi, Basra Körfezi, Fırat, Dicle nehirleri ve Kızıldeniz yoluyla Asurlulara, Fenikelilere, Mısırlılara ve diğer milletlere ulaştırıyorlardı. Yemen kıyılarındaki Aden, Kane, Zofar ve Maskat limanları Hint- Kızıldeniz ticaret yolunun başlıca merkezleriydi. Yemen kıyılarına deniz yoluyla gelen mallar buradan San'a veya Mağrib'e götürülür oradan da Suriye, Irak, Mısır ve Akdeniz'e ulaştırılırdı. Tüccarlar doğudan getirdikleri Mezopotamya, Suriye ve Mısır'a ulaştırdıktan sonra dönerken kuzeyde bulunan ürünleri Yemen'e getirmekteydiler.²

¹ Muhammed, Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları,2021), 35,36

² Neşet, Çağatay, "İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 20, (Ankara 1957), 25-27.

Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan halk için asıl kazanç ticaretten gelmekteydi. Yemenliler çok eski tarihlerden beri ticaretle uğraşırlardı.

Hindistan ve Güney Afrika sahilleri ile Ortadoğu arasında ticari faaliyetlerde bulunurlardı. Kuzey bölgesinde ise Nebatiler tüccar olarak bilinmektedirler. Miladi 1. yüzyıldan itibaren Hicaz bölgesinde bulunan Araplar ticarete daha çok gelişerek Yemenlileri geride bıraktılar. Hicaz Arapları Habeşistan'dan, Yemen'den aldıkları malları Suriye, Mısır ve İran'da satıyorlardı.³ Ticaretin böyle gelişme göstermesi ise daha ziyade Kureyş kabilesinin hakimiyet dönemine denk gelmektedir.

Arabistan

Arabistan'ın konumunu önemli yapan şey, Doğu Hint adaları, Çin ve Hindistan ile Ortadoğu ve Akdeniz'i birleştiren yollarda bir sorun olduğunda yegâne geçit yolu olmasıdır. Roma İmparatorluğu döneminde Milattan sonra II. yüzyıldan itibaren İtalya'dan başlayarak Anadolu ve Ortadoğu üzerinden Çin ve Hindistan'a ulaşan İpek Yolu açılmıştır.

Arap toprakları oldukça bereketlidir. Dicle suyunun denize döküldüğü yerden Pers topraklarına, oradan Umman'a kadar Bahreyn üzerinden uzanan ve daha sonra Hadramut ve Aden kıyılarında sonlanıncaya kadar uzanan topraklar hem verimli hem de ticarete açıktır. Yemen kıyıları Cidde'de İyle taraflarına doğru uzanır. Baalbek ve Filistin toprakları da verimli yerlerdendir.⁴ Milattan sonra VI. yüzyılda İran'da çıkan bazı karışıklıklar sebebiyle ticaret aksamıştır. Bundan dolayı yol Güney'e Arabistan geçit yoluna sapmak zorunda kalmıştır. Hindistan ve Çin'e Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Uman Denizi yoluyla bağlanan geçit Arabistan yoluna "Baharat Yolu" ismi verilmiştir. Baharat Yolu'nun işlev kazanması ile Arabistan ve Orta Doğu'da bir İslam Medeniyeti inşa edilmeye başlanmıştır.⁵ Ticaretin verdiği önemle daha da büyüyen Arap Yarımadası'nı daha ayrıntılı inceleyelim.

Arap Yarımadası, Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesiştiği önemli bir noktada bulunmaktadır. Doğu'da Basra ve Umman körfezleri, güneyde Hint Okyanusu ve batıda Kızıldeniz ile çevrilidir. Güneyde Babü'l- Mendeb Boğazı ile Afrika'dan ayrılırken, kuzeyde Süveyş Kanalı ile kıtaya birleşir. Arap Yarımadası'nın batısında Tihâme yer almaktadır. Tihâme'nin doğusunda ise Hicaz bölgesi bulunmaktadır. Hicaz, Şam'dan Necran'a kadar uzanan dağları yer yer kesen vadilerden meydana gelmektedir. Mekke, Medine ve Taif, Hicaz'ın önemli şehirleridir. Hicaz'ın doğusunda ve Arap Yarımadası'nın orta kesiminde Necid Platosu yer almaktadır. Necid'in güneydoğu kesiminde ise Yemâme bulunmaktadır. Yemâme ile birlikte Bahreyn'e el- Arud adı verilir. Necid Platosu, kuzey, doğu ve güneyden çöllerle kuşatılmıştır. Hicaz'ın ve Arap Yarımadası'nın batı kesiminin güneyinde Yemen vardır. Yemen'in kuzeyinde Necran, ortasında San'a ve güneyinde Taiz yaylaları bulunmaktadır. Yemen'in doğusunda, dağlık bölgeye Hadramut ismi verilmektedir. En doğu kısmında ise Umman yer almaktadır. Umman'ın batısında ve kuzeybatısında Irak sınırına kadar uzanan bölgede Hecer ve Bahreyn bulunmaktadır. Yarımada'nın kuzeyinde Nüfûd, güneyinde Rub'ulhâlî isimindeki çöller bulunmaktadır.

³ Eyüp Baş (ed.), *İslam Tarihi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 77.

⁴ Ebü'l-Kâsım ibn Havkal, *Suret-ul Arz*, 1.Kısım, 25.

⁵ Murat Akgündüz- Adnan Demircan (ed.), . Basım, *Ana Hatlarıyla İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Siyer Yayınları,2021), 270.

Çölleri birbirine bağlayan ise Dehnâ Çölü'dür. Arap Yarımadası'nın Asya Kıtası ile birleşen kuzey kesiminde, sınır olarak coğrafi bir unsur bulunmadığı için farklı görüşler bulunmaktadır. Irak ve Suriye, coğrafi olarak Arap Yarımadası'ndan sayılmasa bile, Arapların çoğu burada yaşadığı için, etnik açıdan Arap Yarımadası'nın bir parçası sayılabilir.⁶

Miladi 7. asrın ilk yarısında Arabistan, bir taraftan Suriye'ye hâkim olan Doğu Roma İmparatorluğu ile bir taraftan da Babil'e doğru Fırat nehri ile Bizans İmparatorluğundan ayrılmış olan İran İmparatorluğu ile sınır olduğu gibi, Kızıldeniz ile de Habeşistan'dan ayrılıyordu. Basra Körfezi, Hint Okyanusu gibi o dönemde geçilmesi mümkün olmadığı varsayılan bölgelerle de Hint kıtasıyla sınırı olmuştu. Çöllerdeki sınırı ise Mısır'a, Mezopotamya çölleriyle Şam'a, Palmira'ya, Ba'lebek'e kadar uzanıyordu. Arabistan, başlıca Hicaz, Yemen, Necd bölgelerinden oluşmaktadır. Hicaz Bölgesi Kızıldeniz'e uzanan kurak ve dağlık kısım olup lav vadileri ile kuşatılmış, güneyde Yemen'e kadar uzanan bir bölgedir. Yemen ve Güney bölgesi sahilleri, bir taraftan Kızıldeniz, diğer yandan Atlas Okyanusu tarafında kalıp Arabistan'ın en verimli kısımlarından biridir. Necd ise bir taraftan Suriye'ye bir taraftan da denize kadar uzanarak Arabistan'ın yüksek bölgelerini oluşturmaktadır. İran ve Filistin topraklarına kadar ise çöllere uzanmaktadır.⁷ Hicaz'ın en büyük yerleşim yerlerinden biri olan Yesrib, zirai faaliyetleriyle öne çıkan ve Kuzeyden göç eden Yahudilerle birlikte Kahtânî Araplarının Ezz kolundan Evs ile Hazrec'in yurdu olarak tanımlanmaktadır. Birden fazla ırka mensup halkın yaşadığı Yesrib, Mekke'ye göre daha karmaşık bir toplumsal yapıya sahiptir. Tâif ise Sakîfli Arap kabilelerin yurdu olarak bilinmektedir. Tâif, Yesrib'e göre daha homojen bir yapıdadır. Bundan dolayı Mekke ile Tâif arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Güney Arabistan kökenli Arap kabilelerinden müteşekkil olan Mekke, Kâbe'nin de varlığıyla birlikte Hicaz bölgesinin, dini, ticari ve kültürel merkezi olarak öne çıkmaktadır. Mekke'de diğer iki merkezde bulunduğu gibi aristokrat zümrelerin varlığı bilinmektedir. Ancak tarihi kaynakların anlattıklarına göre siyasi bir birlikten söz edilmemektedir.⁸

İslamiyet Öncesinde Arabistan'da Ticari Yollar

Arap Yarımadası'nın konumu ve önemli şehirleri hakkında bilgi vermiştik. Şimdi ise Arabistan'ın bulunduğu bölge itibariyle ticaret açısından taşıdığı önemi ifade etmeye çalışacağız. Arap Yarımadası'nın üç tarafı da denizlerle çevrili olduğu için uluslararası deniz taşımacılığının doğal limanı fonksiyonunu üstlenmiştir. Hem Kızıldeniz hem de Pers körfezine deniz yolu ile gelen ticaret mallarının karadan kervanlarla iletişimini sağlayan kimseler, bölgede yaşayan Araplardır. Araplar, antik çağlardan beri Mısır ile İran arasında taşımacılık görevini üstlenerek hem Kızıldeniz hem de Pers körfezinden gelen malların, Nil, Fırat ve Dicle doğal kanalları ile Akdeniz ve Doğu Hazaralarına kadar ulaşmasında önemli bir rol oynamışlardır. Araplar için ticaret yollarını kuzey ve güney ticaret yolları olarak inceleyebiliriz. Güney Arabistan'da Ticaret; Güney Arabistan'da Kahtânî Arapları yaşamaktadır. Güney Arabistan'da yaşayanlar güney ve kuzey Arabistan arasında kervanlar veya deniz yoluyla elde ettikleri büyük bir ticari potansiyele sahiplerdi. Bölge Hindistan ve Roma-Bizans deniz yolu ticaretinde transit geçiş merkezlerindedir. Ticaret yolu Hint Denizi'nden başlayıp Kızıldeniz yoluyla Akdeniz'den batıya kadar ilerlemekteydi. Kızıldeniz yoluyla doğudan gelen malları

⁶ İbrahim, Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002), 21,22.

⁷ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020),10-11.

⁸ Cahit Külekçi, "Mekke'nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay b. Kilâb", *Şarkiyat Mecmuası*, 1/24 (Nisan 2014), 106.

batıya ulaştıran tüccarlar, denizin çevresinde yaşayan Fenikeliler, İsraililer ve Mısırlılardır. Çin, Hindistan ve bölgede bulunan adalar, Mezopotamya ve Akdeniz’de yaşayan toplulukların ihtiyaç duydukları ürünleri deniz yoluyla Güney Arabistan’da bulunan Aden, Kane, Zafar ve Maskat gibi limanlara taşır burada meskûn bulunan Yemenliler doğudan gelen malları iki yol vasıtası ile kuzeyde bulunan memleketlere ulaştırmaktaydı. Yollardan biri Basra Körfezi, Uman Denizi, Dicle ve Fırat nehirleri vasıtasıyla Mezopotamya topraklarına; diğer yol ise Kızıldeniz yoluyla Akdeniz topraklarına kadar gitmekteydi. Yollar yağmalanma tehlikesi taşıdığından kervanların güvenliği konusu önemliydi. Kervanlar Kaydar Araplarının himayesinde Dehnâ Cölünü geçerek Necd’e oradan da Hicaz bölgesine giderlerdi.⁹

Hicaz bölgesinden itibaren kervanların güvenliği Medyenliler, Edomlular veya Nebatlılara geçirdi. Hicaz şehirlerinden Mekke, Yenbu’ veya Yesrib’e uğrayan kervanlar Medâin -i Sâlih’ten Petra’ya oradan kuzeyde bulunan Fenike, Filistin veya Tedmür’e veya batıya ayrılan yol ile Mısır’a giderdi. Güneyden kuzeye doğru hem karadan hem de denizden gerçekleştirilen ticaret vasıtası ile tüccarlar genellikle altın, kalay, fildişi, baharat, devekuşu tüyü, pamuk ve değerli taşlar ile birlikte Yemen’in kendine mahsus ürünlerinden olan günlük ve tütün bitkileri, kokular ve tutkal çeşitleri ile Hindistan’dan gelen dokumacılığa ait ham maddelerin Yemen’de işlenmesi vasıtası ile elde edilen bürdü yemani denilen kumaşlar ve Yemen kılıçları ve deriden mamul ürünlerin alışverişini yaparlardı.¹⁰

Kuzey Arabistan’da ise Nabatîler, Tedmürlüler, Gassânîler, Hîreliler bulunmaktaydı. Roma İmparatorluğu Kuzey Arabistan’da hakimiyet kurmaya çalışıyordu. Nebatiler, Roma İmparatorluğu ve çöl arasında bir tampon görevi üstlenmişlerdir. Aynı zamanda Arap Yarımadası’nın kuzeyi ile güneyi arasındaki kervan ticaretini ele geçirerek zenginleşmişlerdir. Romalılar 106 yılında bazı siyasal ve ekonomik sorunlar sebebiyle Nabatîleri ortadan kaldırmış olsa da Akabe Körfezi’nin güneyine inememişlerdir. Diğer yandan Hîreliler, Mekke’de bulunan Kureyş kabilesi ile ticari ilişkiler kurmaktadır. Mervan’ın babası Hakem b. Ebü’l-ÂS Hîre’den İtiryat getirip sattığı, Hz. Ömer’in de İslam öncesinde Hîrelilerle Ka’b b. Adiy ile ortak ticaret yaptığı söylenmektedir.¹¹

Kuzey Arabistan daha ziyade Roma ve Sasani etkisinde kalmış bir bölgedir. Bölgenin tarım ve ticarete dayanan bir yapısı bulunmaktadır. Güney Arabistan’a göre az yağış olsa da tarıma elverişli bir bölgedir. Kuzey Arabistan, Basra Körfezi’nde kurulu limanlar üzerinden doğunun mallarının Akdeniz’e taşınmasında aracılık etmiştir. Umman Körfezi üzerinde bulunan Suhâr Limanı doğu- batı ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Makdisî doğu ile önemli ticareti sebebiyle burayı Çin Kapısı olarak isimlendirmektedir.

İslam’ın doğduğu bölgeyi Orta Arabistan olarak düşünebiliriz. Burada kuzey ve güney bölgelerinin aksine tarım için pek elverişli değildir. Gelişmiş devletlerle iletişimi olmayan, çöl ortasında bir bölgedir. Yalnızca Medine ve Tâif’te tarıma elverişli bölgeler bulunmaktadır. Kureyşlilerin birçoğunun Tâif’te toprağı bulunmaktadır. Medine, Yemen ile Suriye’yi birleştiren Baharat Yolu üzerinde yer almaktadır. Hurma ziraatına uygun olduğu için burada

⁹ Muhammet Fatih Duman, “Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı”, *Şırnak Üniversitesi Yayınları*, 8/3 (Eylül 2017), 193-195.

¹⁰ Duman, “Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı”, *Şırnak Üniversitesi Yayınları*, 8/3 (Eylül 2017), 193-195.

¹¹ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 23-27.

yaşayan Yahudiler hurma ticareti yapmışlardır. Mekke ise Tâif ve Medine'den farklı olarak tarım imkânı bulunmayan bir şehirdir. Kur'an-ı Kerim'de "Ekin bitmeyen vadi" (İbrahim, 37) şeklinde tanımlanmıştır. Bölgenin önemi ticaretten kaynaklanmaktadır. Güney ve kuzey Arabistan'ı birbirine bağlayan Baharat Yolu üzerinde yer almakla birlikte Mekke, ticari önemini çok daha önceleri kazanmıştı.¹²

Mekke, iki büyük güç olan Pers ve Bizans'ın ve bir de daha küçük bir güç olarak nitelendirilebileceğimiz Habeşistan Krallığı'nın ilgi alanında bulunmaktaydı. Bizanslılar Doğu'dan tüm lüks maddelerini doğrudan almak istiyorlardı. Ancak İran bunu zorlaştıran etmenlerin başında geliyordu. İran hem Çin'den hem de Hindistan'dan gelen (Hazar Denizi'nin kuzeyindeki yollar hariç) kara yolları, hem de Basra Körfezi yoluyla Hindistan ve Seylan'dan gelen deniz yollarına sahip bulunmaktaydı. İran, barış dönemlerinde ipek ve baharatlar için Bizans'a yüksek ücretler ödetmekteydi. Savaş çıktığı dönemlerde ise ticaret olumsuz olarak etkilenmekteydi. Güney Arabistan'dan güzel kokuların getirildiği yol olan batı Arabistan'dan Suriye'ye giden kara yolu ve Kızıldeniz Yolu' da bulunmaktaydı.¹³

Arabistan bölgesinde ticaretin çok önemsendiği anlaşılmaktadır. Dünyanın birçok yerinden çeşitli ticaret malları Arapların bulunduğu güzergahtan geçmektedir. Aden'e amber, desenli kumaşlar, kaplan derileri getirilmektedir. Çin malları içinse darb-ı meseller söylenmiştir. Örneğin "Sana ticaretin prensi geldi" denilmektedir.¹⁴

Arap Yarımadası, kuzey, güney ve orta kesimlerine göre farklılıklar göstermektedir. Bazı bölgelerde tarım ve hayvancılık ön plandayken bazı bölgelerde ticaretin önem kazandığını görmekteyiz. Bazen de yetiştirilen tarım ürünleri bizzat ticaretin kaynağını oluşturmaktadır. Mekke ve Medine'nin hem ticari hem de dini açıdan önemli bir noktada olması antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Kuraklık gibi sorunların sebebi olsa da çöl iklimi çevre devletlerin saldırılarına karşı bölgeyi korumuş ve böylece ticari gelişimler devam edebilmiştir.

İpek Yolu ve Araplar İçin Önemi

Yaklaşık olarak 2000 yıllık bir mazisi olduğu bilinen ve ilk defa M.Ö. II. yüzyılda açıldığı düşünülen İpek Yolu; Doğu'nun ürettiği ipek ve ipekli mallara Pazar aradığı Batı'nın da Doğu'daki ipek ve diğer değerli eşyaları elde etmek amacıyla açmış olduğu bir yollar ağıdır. Çin'de üretilen ipek ve baharat, Çin'in kuzeyindeki bölgelerde üretilen madenler ve kıymetli eşyalar, Hindistan'da üretilen baharat ve tekstil ürünleri, yolun geçtiği diğer ülkelerde üretilen tahıl, kürk, yağ ve bal gibi diğer ürünlerle birlikte Avrupa'ya ipek yolu ve buna bağlı ticaret yollarıyla ulaşılmaktadır. İpek yolu, Hazar Denizi'ne geldiğinde iki kola ayrılmaktadır. Bir kol Hazar Denizi'nin güneyinden Orta Doğu ve Arap Yarımadası'na, oradan kara ve deniz yoluyla Kuzey Afrika ülkeleri, Mısır, gemilerle Akdeniz'e kıyısı olan Anadolu, Bizans ve diğer Avrupa ülkelerine ulaşmaktadır. Diğer kol ise Hazar Denizi'nin kuzeyinden Avrasya'ya gemilerle Karadeniz'e kıyısı olan Anadolu şehirlerine, Bizans'a, Tuna Nehri ve kolları vasıtasıyla Orta Avrupa'ya, Volga, Don ve Dinyeper Nehirleri ve nehirlerle bağlı su yolları aracılığıyla Baltık

¹² Faruk Bal, "Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi", *Akademik ORTA DOĞU*, 9/1 (2014), 99-101.

¹³ W. Montgomery Watt, *H. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 37.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed el- Makdisi, *İslam Coğrafyası (Ahseu't-Tekasim)*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları 2015), 108.

Denizi'ne, oradan da İskandinav ülkelerine, Kuzey Avrupa ülkelerine ve İngiltere'ye kadar ulaşmaktadır.¹⁵

İpek yolunun Arabistan üzerinden geçmesi, Arap ekonomisi için oldukça önemli bir durumdu. Eski çağlardan beri kullanılan yol, Araplar için başlarda önem ifade etmemiştir. Ancak Kusay döneminden itibaren durum farklılaşmış ve Araplar, İpek yolunun aktif üyelerinden biri haline gelerek ekonomilerini üst bir noktaya taşıyabilmişlerdir.

Kureyş Kabilesi

Al-i Adnân 'ın çoğalarak kollara ayrılması üzerine Kureyş kabilesi saflığını koruyan asil kısım olarak seçkinlik kazanmıştır. Neseple meşgul olan alimler Adnan'dan itibaren Kureyş neseplerinin, zikredilen ilmin kurallarına uygun olarak kaydedildiğine dair aynı fikri paylaşmaktadırlar. Yalnız Adnan'dan yukarıda olan ecdadın İsmail'e nispeti kuvvetli rivayete göre kendilerince sabit olmakla birlikte kaydedilmiş isimler hakkında kesinlikle görülmemektedir. Kureyşliler de zaman içerisinde birçok kola ayrıldıktan sonra Peygamber Efendimiz'in gelmesine yakın bir dönemde en asil ve soylu kollarından biri olan Al-i Hâşim , Al-i Ümeyye olarak iki büyük aile ayrılmıştı. Hz. Peygamber ise Al-i Hâşim'e mensuptur.¹⁶

İbn Hişâm da "Zikru Serdi'n-Nesebi'z-Zekiyy min Muhammed (SAV) ilâ Âdem (as.): Muhammed (SAV)'in Âdem (as.)'a Kadar Temiz Soyunun dizisi" başlığı altında yer alan kayda göre Hz. Peygamber'in (SAV) baba tarafından Adnan'a kadar kesin olarak bilinen nesebi ve şeceresi şöyle sıralanır: "Muhammed (SAV) b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdimenaf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Hüzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Mead b. Adnân'dır. Haşimilere mensup olan Kusay, Hz. Peygamber'in (SAV) birinci dedesi olan Abdülmuttalip'ten itibaren dördüncü atasıdır.¹⁷

Kusay (ö. m. 480), Hac merasimleri düzenledi. Dağınık olan kabileleri bir araya topladı. Bir araya getirilmiş boylar topluluğuna Kureyş denildi. Bundan dolayı Kusay'dan sonra İsmail oğullarına Kureyş oğulları veya Kureyşliler denildi. Kusay'ın dört oğlu bulunmaktaydı: Abdü'd- Dar, Abd-i Menaf, Abdü'l Uzza, Abd-i Kusay. Abd-i Menaf en küçük oğluydu ve Hz. Peygamber (Sav) onun soyundan geldi.

Abd-i Menaf'ın dört oğlu oldu: Haşim, Menaf, Nevfel ve Muttalip. Haşim'in oğlu ve torunları Haşimoğullarını, Menaf yani Abdü's-Şems'in çocukları da Ümeyye- Emevi soyunu meydana getirecektir. Her iki topluluğa da Abd-i Menaf Oğulları denilecektir. Hz. Peygamber (SAV) Haşim soyundan gelmiştir.¹⁸ Hz. Peygamber 'in (SAV) soy ağacı ayrıntılı ele alınmaktadır.¹⁹

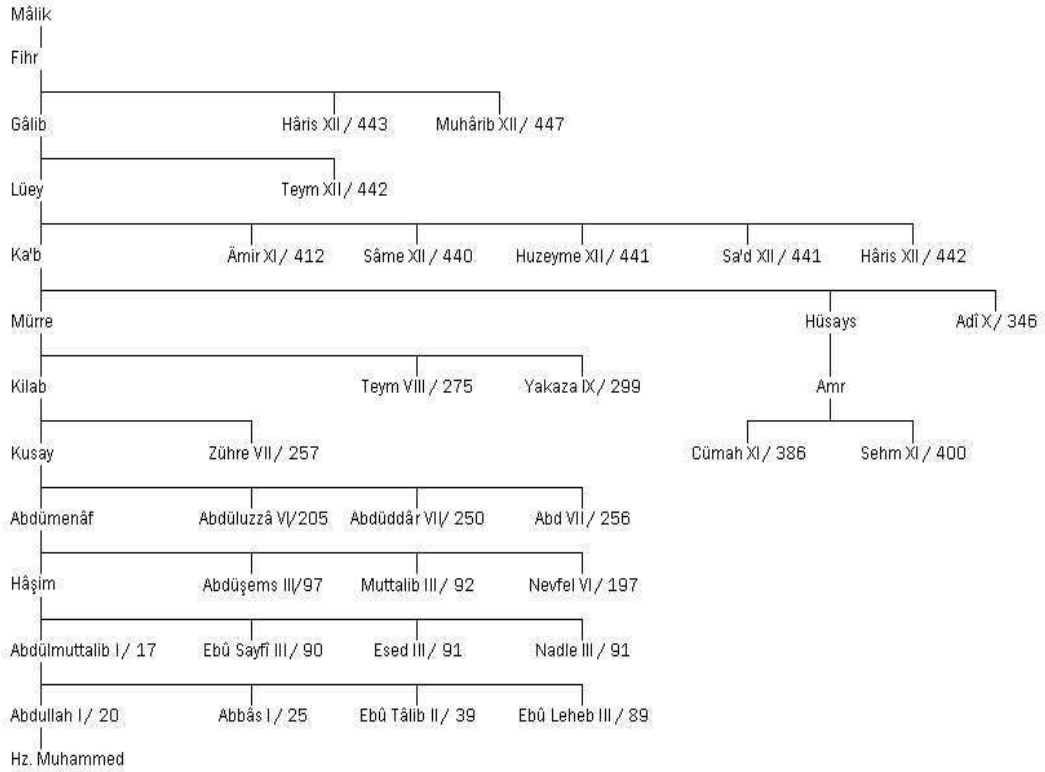
¹⁵ Şerife Merve Koşaroğlu vd., "İpek Yolu Ekonomisi ve Türkiye Açısından Fırsatların Değerlendirilmesi", 1. Uluslararası Kafkasya- Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi, (Kars: Kafkas Üniversitesi, 2015).

¹⁶ Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, sad. Havvanur Ünver Altun, (Ankara: Elips Kitap, 2013), 117.

¹⁷ Hüseyin Algül, "Hz. Peygamber'in (sav) Babası ve Dedeleri", *Hz. Peygamber (Sav) Dönemi Siyer Coğrafyası*, (Ocak, 2014) , 391-398.

¹⁸ Yılmaz Boyunağa, *Tebliğinden Günümüze İslam Tarihi*, (Samsun: Akabe Biat Yayınevi, 1993), 51-52.

¹⁹ Gülgün Uyar, "Abbasi Coğrafyasında Bir Neseb Alimi: Zübeyri (236/851) ve Kitabı Nesebi Kureyş'ine Göre Neseb Bilimi Usul, Muhteva e İfade Şekilleri", *İSTEM* 6/12 (Aralık 2008), 130.

Kureyş Kabilesi, geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılığın ön planda olduğu Hicaz'da ticaretin de önemli bir noktaya gelmesini sağlamıştır. Daha küçük kervanlarla başlayan ticaret hayatı zamanla ülkelerarası bir duruma gelmiştir. Ekonominin gelişmesi, Araplar için oldukça önemliydi. Kureyş Kabilesi, tarıma pek elverişli olmayan Mekke'de yaşıyor ve ticaretle uğraşıyorlardı.

Hac ve Umre için Mekke'ye her yıl pek çok kişi ziyarette bulunuyordu. Mekke hem dini hem de ticari bir merkez olma özelliğine sahipti. Mekke, Yemen'den Akdeniz'e, Basra Körfezi'ne ve Doğu Arabistan'daki bölgelere ve Cidde'ye giden ticaret yollarının kavşak noktasında bulunuyordu. Kusay b. Kilâb'ın torunları olan Hâşim, Abdüşems, Nevfel ve Muttalip; sırasıyla Bizans, Habeşistan, İran ve Yemen hükümdarlarıyla siyasi ve ekonomik ilişkiler kurarak ticari anlaşmalar yapmışlar ve Kureyş kervanlarının rahatça seyahat etmelerini güvence altına almışlardır.²⁰

Kusay b. Kilâb 'ın Hayatı ve Arabistan'ın Ticari Gelişimindeki Rolü

Kusay b. Kilâb 'ın asıl ismi Zeyd'dir. Küçük yaşta babası Kilab b. Mürrer vefat edince annesi Fatma bint Sa'd, Uzre kabilesinden olup hac için geldiği Mekke'ye yerleşen Rebîa b. Harâm ile evlendi. Rebîa bir süre sonra hanımı ile oğlu Zeyd'i kabilesinin yaşadığı Tebuk'e götürdü. Zeyd gurbette büyüdüğü için uzaklaşmak anlamındaki kasv kökünden Kusay lakabıyla anılmaya başlandı. Kusay annesinden nesebi hakkında birtakım bilgiler aldıktan sonra Mekke'ye kabilesinin yanına döndü. Kısa bir sürede Kureyş kabilesinin içinde saygın bir yer edindi.

²⁰ Baş, *İslam Tarihi*, 77.

Mekke'ye gelen bir tüccar, mirasçısı olmadığı için Kusay'a epeyce bir mal bıraktınca maddi durumu da düzelmiş oldu.

O sırada Mekke ve civarını elinde tutan Huzâa kabilesinin reisi Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı Hubbâ ile evlenen Kusay'ın Abdümenâf, Abdüddâr, Abdüluzzâ ve Abdükusay adında dört oğlu ile Hind isimli bir kızı oldu. Kâbe hizmetlerini elinde bulunduran kayınpederi Huleyl yaşlılığı sırasında Kâbe'nin anahtarlarını kızı Hubbâ'ya verdi. Kusay kayınpederinden sidâne görevini kendisine vermesini istedi. Huleyl de Kusay'ın bu isteğinin yerine getirilmesini vasiyet etti. Huleyl ölünce Kusay sidâne hizmetini tamamen sahiplenmek istedi. Huzâa kabilesinin buna karşı çıkmasına rağmen Kusay, Kinâne ve Kudâa'nın yardımıyla Mekke'nin idaresini ve Kâbe hizmetlerini üzerine almış oldu.²¹

Kâbe hizmetlerinin Kusay tarafından alınması için farklı bir rivayet daha anlatılmaktadır: Kusay Kâbe'nin anahtarlarını bir tulum şarap karşılığında Huzaa'nın reisi Ebu Gubşan'dan satın almış, Huzaa kabilesi ise buna razı olmayıp Kusay ile mücadeleye başlamıştır. Ebtah'ta yapılan savaşta her iki taraftan birçok kişi hayatını kaybetmiş, sonunda Ya'mer b. Avf'ın hakemliğine başvurulmuş, hakem Kusay'ın haklı olduğunu belirtmiştir. Böylece Mekke'de hakimiyet Kusay ile birlikte Kureyş kabilesine geçmiş oldu. Kusay, Mekke'nin dışında yaşayan kabilenin kollarını birleştirdi. Kureyş'in Mekke'deki hakimiyetini güçlendirdi. Kendisine birleştirici anlamına gelen mücemmi denilmeye başlandı.²²

Böylece Mekke'de üç asırdan beridir süren Huzaa kabilesinin hakimiyeti sona ermiş ve Kureyş kabilesinin dönemi başlamıştır. Kusay'ın ilk icraatlarından biri Huzaa kabilesinin hakimiyeti süresince Mekke dışında ve Kinâneoğullarının yanında dağınık bir şekilde yaşayan Kureyş kabilesini Mekke'de toplayarak hakimiyetini güçlendirmek oldu. Bunun yanında Kusay, Mekke'nin idaresi ve Hac hizmetleri için birtakım değişiklikler yaptı. Kureyş kabilesinden her yıl para toplayarak yemek hazırlamaya, hac mevsimi geldiğinde hacılara, fakirlere ve yiyeceği olmayanlara Mekke'de, Mina'da, Arafat'ta ikram etmeye başladı. Daha sonraları kurumsal vaziyete gelen yemek dağıtımına rifâde denildi. Kusay, Kâbe avlusuna deriden bir havuz yerleştirerek şehir dışındaki kuyulardan develerle su taşıyarak hacıların su ihtiyacını da karşıladı. Buna da daha sonra sikâye adı verildi. hicâbe ve sidâne olarak bilinen Kâbe'nin perdedarlığı, bakımı, anahtarlarının muhafaza edilmesi görevlerini yerine getirdi. Livâ ismi verilen Kureyş'in bayrağını taşıma imtiyazını üstlendi. Kusay, görevleri yerine getirirken de kabile boyları arasında rekabeti önlemeyi amaçlamaktaydı.²³

Mekke, Kusay'ın yönetimindeyken büyük bir refah düzeyine ulaştı. İdari yapı yeniden düzenlendi ve açık görüşlü, fikirlere saygılı ve insanların düşüncelerini önemseyen bir yapı gelişmeye başladı. Kusay, çadırların yerine taştan evler yaparak hem kalıcı yerleşimi hem de şehrin imar edilmesini sağlamıştır. Kalıcı yerleşimin başlaması tartışmalı bir konu olmuştur. Tarihçilerin çoğunluğuna göre, hiç kimse vadideki ağaçlardan bazılarını kesmek istemiyordu. Kusay, halkın batıl inancını yıkmıştır. Ancak Belâzürî daha farklı bir görüşü savunmaktadır: Şehirdeki insanlar evlerin inşası için ağaçları kesmek istemişler fakat Kusay buna karşı çıkmıştır. Ne yazık ki sonraki kuşaklar yaşanan olayın önemini kavrayamayıp ağaçları

²¹ Ali Osman, Ateş, "Kusay b. Kilâb", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/ 460,461

²² Ateş, "Kusay b. Kilâb", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/ 460,461

²³ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 77-78.

gibi önemli bir olayın kararının alındığı yer olması, Dârünnedve'yi Müslümanlar açısından daha önemli bir yere getirmiştir.²⁸

Dârünnedve'nin daha sonradan Hz. Peygamber (SAV) ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde nasıl kullanıldığı bilinmemektedir Muâviye b. Ebî Süfyân, Kusay'ın oğlu Abdüluzza'nın torunlarından Hakîm'den veya Kusay'ın büyük oğlu Abdüddâr'ın torunu İkrime'den satın almış ve burası Hac için Mekke'ye gelen Emevi ve ilk Abbasi halifelerinin ikametinde kullanılmıştır. Hârûnürreşîd, darülimareyi ikametgâh olarak tercih edinceye kadar Dârünnedve'nin kullanıldığı düşünülmektedir. Halife Mu'tazîd- Billâh döneminde ise sütunlar eklenerek bina Mescid-i Haram'a katılmıştır. Bugün ise Dârünnedve'nin yerinde müezzin mahfili bulunmaktadır.²⁹ Tarihi rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre Kusay vefat edeceği sırada oğlu Abdüddâr nedve, kıyâde, hicâbe -sidâne, livâ, sikâye ve işlerinden oluşan beş görevi yerine getirmesini vasiyet etti. Görevler Abdüddâr'a devredilse de Mekke'nin imarını ve mahallelerin planlamasını yapmaya devam eden Abdümenaf daha çok ön plana çıkmaktaydı. Tarihi kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Kusay'ın vasiyetine rağmen Abdüddâr gereken icraatları beklendiği şekilde yerine getiremedi. Kureyş'e başkanlık etmekte yetersiz kaldı. Görevleri Abdümenaf'ın üstlenmesi yönetimde ikiliğe yol açtı. Daha sonra Kureyş'in fiili başkanlığı Abdümenaf'ın oğlu Haşim'e geçti.³⁰

Kusay'ın vefatından sonra Kâbe ve Hac hizmetlerini Abdudhar ve Abdumenaf üstlenmişti. Abdümenaf zamanla hem servet hem de nüfuz bakımından güçlendi ve Abdudhar'a üstün gelmeye başladı. Dünyevi işlerin yetkisini kendinde toplayarak yalnızca dini görevleri Abdüddâr'a bıraktı. Görev paylaşımı başlarda ikisinin arasında sorun olmazken vefatlarından sonra çocukları arasında ciddi bir rekabete sebep oldu. Abdümenaf'ın, Abdüşşems, Hâşim, Muttalip ve Nevfel isimli oğulları servet ve nüfuz bakımından Abdüddâr oğullarından daha üstün oldukları için dünyevi görevler gibi dini görevlerin de kendilerine verilmesini istediler. Abdüddâr oğulları bunu kabul etmedikleri için aralarında düşmanlık oluştu.

Kureyş kabilesi, ortaya çıkan sorundan itibaren iki tarafa bölünmüş oldu. Abumenafoğullarına taraftar olan Esed, Zühre, Teym, Harisoğulları'na Hilfü'l-mutayyebîn (güzel kokulular) denildi. Abdüddâr oğullarına destek veren Sehm, Mahzum, Cumah ve Adioğulları'na ise Hilfü'l-ahlâf (yeminliler) ismi verildi. Kavganın savaşa sebep olabilecek bir boyuta ulaştığı sırada uzlaşmaya varıldı. Ancak zaman zaman sorunlar olmaya devam etti. Daha sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in (SAV) İslam davetini kabileler arasındaki sorunlar nedeniyle reddedenler oldu.³¹

Hâşim, aralarında husumet olan iki gurubun çatışmasından sonraki dönemde başa geçti. Kendi döneminde de yine kabile üyeleriyle sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Yine de, Hâşim Hac hizmetlerini ve diğer görevlerini yerine getirerek başarılı bir idareci olmuş, halkın saygısını kazanmıştır. Kusay, Kureyş kabilesinin Mekke'de güçlenmesini sağlayarak Mekke'nin statüsünü tamamen değiştirdi. Huzaa kabilesinin hakimiyetine son vermesi, Hac hizmetlerini

²⁸ Ethem Ruhi, Fiğlalı, "Dârünnedve" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları,1993), 8/ 555-556

²⁹ Fiğlalı, "Dârünnedve" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları,1993), 8/ 555-556

³⁰ Wadah Khanfar, *İlk Bahar*, (İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2021), 49.

³¹ Abdurrahman Kurt, "Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/2 (Haziran 2001), 102.

titizlikle yerine getirmesi ve içe kapalı durumda olan Mekke ekonomisini yerel anlamda düzeltmesi ile kabilesi içinde saygın bir yer edindi. Dârünnedve 'yi kurarak otoritesini güçlendirmiş, dağınık kabileleri bir araya getirerek liderlik vasfı taşıdığını göstermiştir. Tüm bunların içerisinde en dikkat çeken şey ise Mekke halkının refah seviyesinin hissedilir bir şekilde artması olduğunu söyleyebiliriz. Kusay, kendinden sonra başa geçecek liderlere ticaretin refah düzeyi etkisini de göstermiş oldu. Antik dönemden beri önemli bir bölgede bulunan Araplar için, fırsatları değerlendirme ve İpek Yolu'nun bir parçası olmasının temelleri Kusay b. Kilâb döneminde atılmıştır diyebiliriz.

Hâşim (ö.524)

Hâşim 'in asıl ismi Amr'dır. Mekke'de kıtlığın hüküm sürdüğü bir dönemde Suriye'den getirdiği ekmelekleri kırarak et suyu ile çorba yayıp hacılara dağıttığı için Hâşim (kıran, ufaltan) ismiyle meşhur olmuştur. Hâşim, ticari durumun ekonomiye katkısının farkındaydı. Kureyş kabilesi adına Himyerîler, Sasaniler, Habeşliler ile ticari ilişkiler kurdu. Ayrıca Bizans İmparatoru I. Leon ve Gassânîler melikiyle anlaşarak ülkelerine Kureyşlilerin serbestçe ticari seyahat yapabilmelerini sağladı. Böylece Kureyş'in Mekke ve çevresiyle sınırlı olan ticaret kapasitesi büyümeye başladı.³² Hâşim'in Mekke'deki konumu rifade ve şikaye görevleri ile ilişkilidir. Dedesi Kusay b. Kilâb 'ı örnek alan Hâşim, tıpkı onun yaptığı gibi Hacılar için Kureyş kabilesinin nüfuzlu kişilerinden aldığı vergiler ile ibadetlerin organizasyonunu sağlamıştır. Hac döneminde mensubu olduğu Kureyş kabilesine karşı, "Ey Kureyş halkı, siz Allah'ın komşuları ve O'nun evinin sahiplerisiniz. Hac mevsiminde Allah'ın evinin ziyaretçileri gelirdir. Onlar ikram edilmeye en layık olan Allah'ın misafirleridir. Hacılar burada geçirecekleri günlerde yiyecek hazırlamaya yetecek kadar para toplayınız. Allah'a yemin ederim ki bunu toplamaya tek başıma gücüm yetseydi sizin üzerinize yüklemeydim." Diyerek yardım çağrısında bulunduğu belirtilmektedir. Hâşim su kuyuları konusunda da oldukça hassas davranmıştır. Bezzer ve Secle isimindeki kuyuları açtırarak halkın su sorununu gidermeye çalıştı.³³

Hâşim ve îlâf

îlâf, "ahid, alıştırma, ısındırma, ülfet, istek, anlaşma üzerine verilen berat" demektir. Bir diğer anlamı ise Kureyşlilerin bazı kabile ve ülkelerle yaptıkları ticari antlaşmalardır. îlâf, Kur'an-ı Kerim'de Kureyşlilerin ellerinde bulunan maddi imkanlara ve güven ortamına yalnızca Allah'ın lütfu ve Kabe'nin bereketi sayesinde sahip oldukları belirtilerek iki kez geçmektedir. Bundan dolayı Kureyş suresine îlâf suresi de denilmektedir. Tarihi rivayetler dikkate alındığında antlaşmaların Hâşim b. Abdümenaf döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁴

Hâşim, Himyerîlerle M.V. y.y. ortalarında bazı siyasi sorunlar yüzünden özellikle kuzey bölgelerindeki ticari üstünlüklerini kaybetmeleriyle Yemenlilerin ticari faaliyetlerde eski aktifliği gösterememesi ile ortaya çıkan durumdan îlâf sayesinde istifade etmiştir. Hâşim, ticaret yolları üzerinde bulunan kabilelerden, Mekke'nin ticaret kervanları için geçiş güvenliği ve koruma sağlamaları için Mekke lehine olan bir garanti elde etmiştir. İbn Habib'in İbnü'l Kelbi'den naklettiği bir rivayete göre Hâşim, Şam'a gitmiş ve Bizans Kayser'i ile görüşerek

³² İbrahim, Sarıçam, "Abdümenaf B. Hâşim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/405-406.

³³ Duman, "Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı", 173-174.

³⁴ Muhammet, Hamidullah, "îlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/63-64.

Mekkeli tüccarların Bizans tüccarlarına daha ucuz elbise ve deri sağlayacaklarını söyleyerek karşılığında Mekke tüccarları için güvenliğinin sağlanmasını garanti altına almıştır. Hâşim aynı amaç doğrultusunda Mekke ile Busra arasındaki kabile reisleri ile de aynı antlaşmayı gerçekleştirmiştir. Tarihi kayıtlardan anlaşıldığı üzere dönüşte Gazze’de vefat etmiştir. Hâşim’in vefatından sonra diğer üç kardeşinin aynı amaçla diğer yerlere gittiği görülmektedir. Bunlardan Muttalip Yemen’e, Abdüşşems Habeş’e, Nevfel’de Irak’a giderek, buraların hükümdarlarından, Hâşim’in yapmış olduğu gibi Kureyşli tüccarlara îlâf verilmesini sağlamışlardır. Ticari anlamda kapalı bir yapıda görünen Mekke, îlâf sonucunda dışarı açılmaya başlamıştır. Daha önceleri yabancıların dışardan getirdiği malları Mekke ve çevresinde satarak ticaret yapan Kureyşliler, îlâftan itibaren diğer ülke ve şehirlere bizzat kendileri giderek ticaret mallarını ilk elden satın alma fırsatına sahip olmuştur. Ticari anlamda yeni hakları olan Kureyşliler, ticarete daha çok gelişmiş ve zenginlikleri artmıştır. Ekonomik anlamdaki başarı beraberinde siyasi bir güç de getirmiştir. Hâşim’in başlattığı îlâf, Mekke’yi içe kapanık bir ortamdan dış ülkelerle ticari ilişkiler kurabilen bir şehir durumuna getirmiştir.³⁵

Kureyş tüccarlarının çeşitli pazarlarda deneyiminin artması ile birlikte beş ticaret yolu aktifleşmiş oldu: Yollardan ilki, Mekke’den Yesrib’e, Hayber’e ve Tebük’e oradan da Gazze’ye uzanan bir güzergaha sahipti. Gazze önemli bir liman kentiydi. Ticaret malları Avrupa’ya Gazze’den transfer edilirdi. Bundan dolayı yolun bir ucu Gazze’ye bağlanmaktaydı. Hâşim’in ticari seferlerde ilk yolu kullandığı bilinmektedir. Şehre sonraları Gazzetü Hâşim ismi verilmiştir. İkinci yol, Mekke’den Kızıldeniz kıyısına ve daha sonra kuzey istikametinde Şam’a doğru uzanan Sifülbahr Deniz Yolu’dur. Üçüncü yol, Kızıldeniz üzerindeki Şuaybe Limanı’ndan başlamaktadır. Ticaret malları buradan Habeşistan’a yani Aksum Krallığı’na ulaştırılırdı. Aynı yola ait bir tali yol günümüzde Akabe diye anılan İyle’ye varmaktaydı. Dördüncü yol, Yesrib’e, oradan da Irak’a ulaşan Necd Yolu’ydu. Beşinci yol ise Mekke’den başlayıp güney yönünde Taif ve Necran üzerinden geçerek Yemen’e uzanırdı. Böylece Mekke dört büyük pazarı birbirine bağlayan bir merkez durumuna gelmişti: Şam, Irak, Yemen, Habeşistan. Kureyş ticareti, farklı yerlerdeki panayırları değerlendirerek ekonomisini zenginleştirmekteydi. Habeşistan ve Yemen’e kış yolculukları Şam’a da yaz yolculuğu düzenlenmekteydi. Gazze’nin liman kenti olması ve ticaret mallarının buradan Avrupa’ya ulaşması sebebiyle ticaretlerinin çoğu Gazze’de son bulacak şekilde düzenlenirdi.³⁶

Anlaşıldığı üzere îlâf, Mekke’nin ekonomik durumunu tamamen farklı bir yöne doğru geliştirmiştir. Çevresi çöl ile kaplı Mekke, îlâfın getirdikleri sayesinde dışa açılma olanağı bulmuştur. Buradan Hâşim’in dedesi Kusay b. Kilâb gibi zekâsı yüksek bir kişilik olduğunu anlamaktayız. Ticaretin Araplar için önemi îlâftan sonra daha da artmıştır. Ömer b. el-Hattâb’ın Suriye yönünde çıktığı bir ticaret seferinde yanlarında götürdükleri altınları gümrük memurlarından saklamak için develere yutturmaları, memurun durumu fark edip develeri kestirmesi ile ilgili rivayet, İslam öncesindeki Arap toplumunda ticaretin geldiği yeri bize göstermektedir. Mekke için ticaret, en önemli konu başlığı haline gelmişti. îlâf Antlaşması olarak Mekke’nin ekonomik yönüne büyük katkıda bulunan Kur’an-ı Kerim meallerindeki yerini algılamak önemlidir.

³⁵ Ahmet Turan Yüksel, *İslam’ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 35-38.

³⁶ Khanfar, *İlk Bahar*, 55-56.

Îlâf kavramı Kur'an-ı Kerim'de de anlatılmaktadır. Kureyş suresinde ilaf kavramı iki kez zikredilmektedir. Birinci ilafın Kureyş'in kendi içinde diğer ilafın ise civar topluluklarla yapılan anlaşmaya işaret ettiği görülmektedir. îlâf, êlefe/ yuâlifü /mualefeten/ ilâfen; bir de êlefe/ yuâlifü/ îlâfen formlarında gelir. Hepsinde; alışmak, alıştırmak, ısındırmak, aşına olmak, birisine yakınlık göstermek, samimi olmak, sevmek, evcil olmak, yakınlık göstermek, ilgilenmek anlamlarına gelmektedir.³⁷ Kureyş Suresinin mealini anlamak, ilaf ı anlamak için önemlidir. Yaygın görüşe göre surenin başındaki ilaf ile sağlanan ticari güvenlik kast edilmektedir. Kureyşliler güven içerisinde yazın Tâif'in serin yaylalarına, kışın da Yemen'in ılık bölgelerine serbestçe seyahatlerde bulunarak büyük kazançlar elde ederlerdi. Kureyş'in ticaret kervanları kış aylarında Somali ve Habeşistan'a, yaz aylarında da Suriye, Mısır, Irak ve İran'a kadar giderlerdi. İnsanların sahip olduğu haklara vurgu yapılmakta, Özellikle Kabe'ye vurgu yapılarak "Şu evin Rabbi'ne kulluk etsinler" buyurulmaktadır. Kureyş Suresinin ilk ayetinin tam anlamı "Kureyş'in ilafı için..." veya "Kureyş'in ilafından dolayı..." şeklinde olup cümlenin geri kalanı tamamlanmamıştır. Buradaki boşluk için tefsircilerin bazı düşünceleri bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Kureyş suresinin iniş sebebini ve önceki Fil suresiyle bağlantısını farklı şekilde açıklayan, böylece surenin ilk ayetini Fil suresinin son ayetine bağlayarak boşluğu gideren bir bilgi bulunmaktadır. Aynı kaynaklarda İslam'dan önce Mekke ve çevresinde yoksulluk yüzünden çevrede bir intihar geleneği olduğundan bahsedilmektedir. Buna i'tifâd (الاعتقاد) denilmektedir.

İbn Hamdûn 'da anlatıldığına göre Kureyş'in i'tifadı şöyleydi: "... Onlar fakir düşünce açık araziye çıkararak kendilerine bir çadır kurarlar ve durumları bilinmeden ölürlerdi. Hâşim yetişkin olup kavminin içinde itibar kazandı. Bir gün dedi ki: 'Ey Kureyş topluluğu! Şu i'tifad birçoğunuzun başına gelmektedir. Bunun için bir fikir geliştirdim.' 'Fikrin neyse emret yapalım' dediler. Hâşim devam etti: 'Fakirlerinizle zenginlerinizi kaynaştırmayı düşünüyorum. Bir zenginin yanına onunla aynı sayıda aile efradı bulunan bir fakir vereceğim. Zengin olan yazın Şam bölgesine, kışın Yemen bölgesine yapacağı ticaret yolculuğunda o fakiri yardımcısı olarak yanında götürcek; böylece zengin kazandıkça fakir ve onun ailesi de onun gölgesinde geçimini sağlayacak ve i'tifad ortadan kalkacak.' Böylece Hâşim insanlar arasında bir kaynaşma (ülfet) sağladı.³⁸

Süleyman Ateş'in mealinde ise şöyle geçmektedir: "Kureyş'i alıştırdığı için, onları kış ve yaz yolculuğuna alıştırdığı için, Bu Ev (Kâbe)'in Rabbine kulluk etsinler, O ki onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan güvene kavuşturdu."³⁹

Halil Altuntaş'ın hazırladığı mealde şöyle geçmektedir: Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için, Kureyş de kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kabe'nin) Rabbine kulluk etsin."⁴⁰ Ali Bulaç'ın mealinde ise: "(Hiç değilse kendilerini), Kureyş'i bir araya getirip anlaştırdığı, 'yaz ve kış yolculuğunda onları (güvenle kavuşturduğu veya başkalarıyla) ısındırıp yakınlaştırdığı için;" şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi ilaf ile ilgili meallerde farklı görüşler bulunmaktadır. İlaf'a "ticari sözleşme" üzerinden anlam verildiğinde metnin

³⁷ Zeki Tan, "Kur'an Kavramlarının Çevirisi Bağlamında İslam Öncesini Bilmenin Önemi: îlâf Örneği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/16 (Eylül, 2016), 502-506.

³⁸ *Kur'an Yolu*, (Erişim 3 Mart 2022), Kureyş Suresi ¼.

³⁹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1996), 602

⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil, Altuntaş- Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011)

örgüsü daha netleşmektedir. Bazı müellifler her iki anlamı da tercih etmişlerdir. Elmalılı, kavramı tercüme etmeden verirken gerekçesini şöyle açıklamaktadır: "... her iki manayı bir lafız ile imkân bulamadığımız, bir de ilâf kelimesi surenin ismi gibi olduğu için mealde aynen muhafazasını daha muvafık ve doğru bulduk. Zira bunu sadece ülfet ve i'tilaf ettirmek, alıştırmak, alıştırmak veya antlaşma diye bir ihtimal üzerine hasretmek doğru olmayacaktır."⁴¹

Panayırlar

İslam öncesi dönemin yaşayışını anlamak, Kur'an-ı Kerim'in ifadelerini idrak etmek için oldukça önemlidir. Kur'an-ı Kerim'in bizlere anlattıkları, ilâf f ile değişen ticaretin boyutlarını bizlere göstermektedir. ilâf ile gelişen ticaretin önemli kollarından panayırlardan da bahsetmek gerekmektedir. Çünkü ticaret algısının gelişmesiyle birlikte kervanların uğrak noktalarından biri de panayırlardır. Arabistan'da ticaret, bedevilerin temin ettikleri ve yönettikleri kervanlarla yapılmaktaydı. Kervan tüccarları Sami diller arasındaki yakınlıktan dolayı Babiller, Ârâmîler, Fenikeliler, Asurlular ve Habeşlilerle tercümana gerek kalmaksızın anlaşabiliyorlardı. Böylece ticaret aracılığıyla kültürel etkileşim de oluşmaktaydı.

Daha önceki yıllarda kervan ticaretine başlayan Mekkeliler, daha önce Yemenlilerin kontrolü altında bulunan ticareti kendi kontrollerine aldılar. Mekke'de tarım olmaması ve Mekke'nin ticaret yolları üzerinde bulunması, dini açıdan önemli bir merkez konumunda olup Arap Yarımadası'ndaki saygınlığı da ticaretin kontrolünü ellerinde tutmalarına yardımcı bir etkidir.⁴²

Kuzey Arabistan'da bulunan Dumetü'l -Cendel Panayırı, Bahreyn'in güneyindeki Muşakkar Panayırı, Umman'daki Suhar Panayırı, Hicaz'da kurulan Ukaz Panayırı en çok bilinen panayırlardır. Yarımada'nın Hint Okyanusu kıyısında Aden'de iki panayır bulunurken, Mekke yakınlarında da yılın belli zamanlarında alışveriş mekânı olarak varlığını sürdüren üç panayır mevcuttu. Özellikle Ukaz Panayırı cahiliye dönemi Arap topluluğu için büyük bir önem teşkil etmekteydi. Bunların yanı sıra Sana Panayırı da oldukça önemliydi. Çin ve Hint'ten getirilen ticaret malları Aden'den buraya gelir, buradan da genellikle Kızıldeniz kenarındaki kara yolu ile Kuzey Arabistan'a ve diğer ülkelere taşınırdı. Yine Aden'de kurulan panayır da Aden'in Hint Okyanusu kıyısında yer alması sebebiyle önemli bir panayırdır. Diğer panayırlar içerisinde Muşakkar Panayırının dikkat çekici bir özelliği bulunmaktadır. Hicazlı ve Yemenli tüccarlardan Muşakkar Panayırına gelmek isteyenler kervanlarının soyulmasını ve eşkıyalar tarafından basılmasını önlemek için Kureyşli muhafız kıtalarını arayıp bulurlar ve soygunlardan korunmak için yardım talep ederlerdi. Çünkü Kureyşlilerin koruduğu ticaret kervanları, Mudar topraklarından geçerken yağmalanıyorlardı.⁴³

⁴¹ Tan, "Kur'an Kavramlarının Çevirisi Bağlamında İslam Öncesini Bilmenin Önemi: ilâf Örneği", 506-507.

⁴² Murat Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/31(Aralık, 2013),109-137

⁴³ Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/31(Aralık, 2013),109-137.

Kureyşlilerin ilaf anlaşmasını yapmaları, diğer kabileler arasındaki prestijlerinin artması bakımından etkili olmuştur. Panayırlarda ticaretlerini ilerleten Araplar, aynı zamanda kültürel etkileşim fırsatını da buluyorlardı. Bundan dolayı hem cahiliye döneminde hem de İslamiyet sonrası dönemde panayırların etkin bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Panayırları önemli yapan en önemli unsur, önemli ticaret yolları üzerinde kurulmalarıdır. Çin ve Hint yollarına bağlanan bölgelerde ve limanlarından faydalanılan yerlerde tüccarların ulaşabileceği panayırların yapılması, Araplar için ticaretin daha uluslararası bir boyuta gelmesini sağlamıştır.

Ficâr Savaşı ve Hılful-Fudul Teşkilatı

Ficâr, sözlükte “azmak, halktan ayrılmak, yemininde ve sözünde yalancı çıkmak, günaha dalmak” anlamına gelmektedir. İslamiyet’ten önce Arap kabileleri arasında sıklıkla savaş çıkardı. Bunlardan dördü, tüm düşmanlık ve mücadelenin bitirilmesi gereken, kan dökmenin yasak olduğu haram aylarda (Zilkade, Zilhicce, Muharrem, Recep) yapıldığı için “Ficâr Savaşları” (eyyamü’l ficar) diye isimlendirilmiştir.⁴⁴

İslamiyet öncesi Arabistan ticaret hayatında, ithal edilen ticari mallardan alınan ve tahsil edildiği şehir veya fuar bölgesinin başkanına giden öşür şeklinde bir vergi bulunmaktaydı. Yabancıları çekebilmek için Eşhuru’l -hurum isminde bir uygulama geliştirildi. Fuarlardan biri hac veya dini bayramlarla aynı güne denk gelebiliyordu. Kabileler arası rekabet olduğu için haram aylar bölgelere göre değişmekteydi. Mudarlılar Ramazan ayında Rabi’ alıların bölgesinde ticaret yapabiliyorken, Rabia’lılar da Recep ayında Mudarlıların topraklarında seyahat imkânı bulabiliyorlardı. Mekke-Medine-Taif için de durum aynıydı. Haram aylardan itibaren yolculuk ve ticaret için oldukça güvenliydi. Genel olarak kurala uyuluyordu. Ancak bazen çeşitli sebeplerle haram aylarda savaş çıkmaktaydı.⁴⁵

Hılful’l -Fudul

Bir rivayete göre Mekke’nin ilk sakinleri olan Curhumlulardan Fadl adlı üç kişinin kendi aralarında, Mekke’de yerli veya yabancı kimsesiz birine zulüm yapıldığında zalimden hakkını alıncaya kadar kabileleriyle birlikte ona yardım edeceklerine dair ahitleştiler. Bazı tarihçiler isimden dolayı Fadlların Yemini olarak tarihe geçtiğini düşünmüşlerdir. Bir diğer rivayete göre anlaşmaya, Hılful’l-mutayyebîn ve Hılful’l-ahlâf’tan daha üstün (fudûl) olduğu, Kureyşlilerin onu “bir fazilet yeminidir” diye nitelendirdikleri için Hılful’l Fudûl denmiştir. Cahiliye döneminde Mekke’de sahipsiz kimselerin can, mal güvenliği bulunmamaktaydı. Sıklıkla cinayet vakaları gerçekleşir, hırsızlık ve gasp etme gibi olaylar yaşanırdı. Ardı ardına yaşanan savaflara, güçsüzlerin uğradığı haksızlıklara ve her gün artarak devam eden suçlara bir son vermek için bazı Arap kabileleri toplanmaya karar verdiler. Küçük kabileler bir araya gelerek tek kabile halinde ittifaklar oluşturdular. Çünkü sorunları çözmek kadar savaflardan güçlü çıkmak da önemliydi. Kabileler arasında birbirine yardım etme, bir güvence oluşturma, koruyup kollamaya dayalı bir sistem kurmak istediler. Kabilelerin anlaşmaya varmak istemesinin bir diğer sebebi ise ticari durumdu. Mekke’ye ticaret yapma maksadıyla gelenleri koruyacak bir teşkilat bulunmamaktaydı. Nüfuzlu olan kimselerin dahi zaman zaman aldıkları malların fiyatını ödemedikleri görülmekteydi.⁴⁶ Ticaret için önemli bir yer olan Mekke’nin,

⁴⁴ Hüseyin Algül, “Ficâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1996), 13/52

⁴⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 59.

⁴⁶ Nesim Sönmez, “Hılful’l Fudûl Teşkilatı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 403-405.

güvensiz bir ortamda önemini sürdürmesi mümkün değildi. Tüccarlar, yaşanan güvenlik sorunları ve haksızlıkların çözümlenmemesi yüzünden Mekke'ye gelmeye çekiniyorlardı. Kabile mensupları için ticaretin aksamaması istenmeyen bir durumdu. Mekke'de yaşanan zulmün durması için Zübeyr b. Abdülmuttalip harekete geçti. Abdullâh b. Cüd'ân et-Teymi'nin Safa tepesi üzerindeki evinde toplandı. Toplantıya ilk olarak Haşimoğulları, Muttalipoğulları, Zühreoğulları, Teymoğulları, Esedoğulları katılmıştır. Abdüddaroğulları, Mahzumoğulları, Cümahoğulları, Sehmoğulları ve Adiyogoğulları sözleşmeye katılmamışlardı. Nevfeloğulları ve Şemsoğullarının da katılmadığı bilinmektedir. Sözleşmeye katılanlar ve katılmayanlar dikkate alındığında Hilfü'l-mutayyebîn ve Hilfü'l-ahlâf ayrımı fark edilmektedir.

Toplantıda zulmü durdurmak ve ticareti daha güvenli hale getirmek için bazı kararlar alındı;

Mekke'nin halkından olsun veya olmasın, eğer bir kişinin zulme uğradığı görülürse zulme uğrayan kişinin yanında olacaklardı.

Mazlumun hakkı alınuncaya kadar zalimin karşısında olacaklardı.

Deniz, bir tek tüyü ıslatıncaya kadar, Sebir ve Hıra dağları yerlerinde kaldığı müddetçe ve maişette tam bir eşitlik sağlanana kadar maddeler geçerli olacaktır.

Sözleşmenin yapılmasına ön ayak olan Zübeyr b. Abdülmuttalip'in sözleşme şartlarının temelini belirleyen birkaç mısrası bulunmaktadır:

"Erdemliler, Mekke'nin kucağında hiçbir zalimin barınmaması hususunda anlaşıp sözleştiler. Onların kabul edip, uzaklaştıkları husus; civar alanın da Umre yapanın da zulümden salim olmasıdır."⁴⁷ Hilfü'l Fudûl, daha sonraki tarihlerde devam etmemiştir. Çünkü antlaşmaya yeni kişiler katılmıyorlardı. Emevi hilafetinin başında son mensubunun vefat etmesi ile birlikte antlaşma sonlanmıştır.⁴⁸ Antlaşma uygulandığı dönemde zulümlerin engellenmesine yardımcı olmuştur. Adalet anlayışı tam olarak değiştirilemese de antlaşma sayesinde bir güven ortamı oluşturulabilmiştir. Hilfü'l Fudûl, ticarete güvenliğin sağlanmaya çalışıldığı bir dönemde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abdülmuttalib (Şeybe) Dönemi (ö.577)

Asıl ismi Şeybe olan Abdülmuttalib, Yesrib'de (Medine) dünyaya geldi. Babası Haşim, annesi Medineli Neccaroğulları'na mensup Selma'dır. Amcası Muttalip, kendisini sekiz yaşındayken Medine'den Mekke'ye getirdi. Bir rivayete göre şehre girerken yanındaki sorulunca "kölemdir" demiş, bir diğer rivayete göre ise Muttalip bir şey demeden şehirdekiler Şeybe'yi köle zannetmişlerdir. Bundan dolayı Şeybe'nin ismi Abdülmuttalib olarak bilinmeye başlanmıştır. Abdülmuttalib karakter itibarıyla oldukça üstün niteliklere sahip biriydi. Onu amcası yetiştirdi ve ölümüne yakın bir dönemde kabile reisliğini ona devretti. Abdülmuttalib inançlı ve adaletli bir yönetici oldu. Yaşlılığında puta tapmayı bırakmış, içkiyi bırakmış, Kabe'nin kıyafetsiz bir şekilde tavaf edilmesini yasaklamıştır. Halk arasında adaletli bir yönetim olmasını sağlamaya gayret etmiştir.⁴⁹ Abdülmuttalib döneminde yaşanan en önemli

⁴⁷ Mithat Eser, "Hz. Peygamber'in Zulmü Engellemek Amaçlı Hilfü'l Fudûl'a Katılması", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, (2009), 318-321.

⁴⁸ Muhammed Hamidullah, "Hilfü'l Fudûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 31-32.

⁴⁹ Ahmet Sezikli, "Abdülmuttalip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/ 272-273.

olaylardan biri, yıllar önce yeri kaybedilmiş zezem kuyusunun bulunmasıdır. Kuyunun bulunması ile Abdulmuttalib, otoritesini sağlamlaştırmış oldu.

Fil Olayı

Fil olayına geçmeden önce Habeşistan ve Mekke arasındaki duruma değinmek gerekmektedir. Mekke, İslam öncesinde coğrafi konumu, dini ve ticari bir merkez olmasından dolayı Roma, İran, Bizans ve Habeş hükümdarlarının dikkatini çekmiş, şehri hakimiyetleri altına alma istekleri olmuştur. Arap Yarımadası'nı siyasi ve ekonomik olarak kontrol etmenin yolu Mekke üzerinde hakimiyet kurmaktan geçmekteydi.⁵⁰ Habeşistan ve Mekke arasında oluşan ticari ilişkiler Haşim döneminden itibaren daha resmi bir düzeye ulaşmıştı.

Hâşim'in Habeşistan Necaşi'sinden bazı ticari imtiyazlar elde ettiği bilinmektedir. Daha sonra ise Yemen'de hükümdar olan Ebrehe b. el-Eşrem ile ticari bir ittifak yapılmıştır. Haşim döneminde başlayan ticari ittifaklar Abdulmuttalib döneminde de devam etmiştir. Kureyş kabilesine mensup olanların ticarete söz sahibi olması ve ticaretlerini gittikçe büyütmeleri, komşu devletlerin ticari faaliyetlerini sekteye uğratmaya başlayınca, Yemen'de hükümdar olan Ebrehe Kabe'nin önemine karşılık bir kilise inşa ettirmiştir.

Ebrehe, bir kilise inşası ile ticari anlamda dikkat çekmek kadar Kabe'ye yapılan dini ziyaretleri kendi ülkesine yönlendirmeyi amaçlamaktaydı. Ancak Ebrehe'nin amacından rahatsız olan ve Kabe'nin kutsal olduğunu kabul eden humsa mensup Milkan b. Kinâneoğulları'ndan veya Nesi' görevini yürüten Fukaymoğulları'ndan birinin kiliseyi kirletmesi ile büyük bir çatışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵¹ Yaşanan olaydan anlaşıldığı kadarıyla, Mekke'nin ileri gelenleri Kabe'nin önemini kavramışlardı. Mekke'nin siyasi, ticari ve dini anlamda taşıdığı önem neticesinde böyle bir eylemde bulunulmuştur. Yaşanan olaya kızan Ebrehe, Mekke üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Mukatil tefsirinde belirtildiğine göre Mekke'ye iki kez sefer düzenlenmiştir. Birinci sefer, Ebu Yeksum b. Ebrehe komutanlığında Kabe'yi yıkmak ve ibadeti engellemek amacıyla yapıldığı, ikinci seferin ise kilisede yaşanan olaydan sonra gerçekleştiği belirtilmektedir.⁵²

Tarihi kayıtlardan asıl büyük seferin kilisede yaşananlardan sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ebrehe, Habeşistan'dan getirilen fillerin de içerisinde yer aldığı büyük bir ordu kurdu. Ordunun önünde ise en heybetli olan fil bulunuyordu. Bundan dolayı orduya "Ashabu'l-Fil" denilmiştir. Yol boyunca bazı kabileler Ebrehe'yi durdurmak isteseler de başaramadılar. Zu Nefr tutuklandı, Nufeyl ise Ebrehe'ye kılavuzluk etmesi karşılığında bağışlandı.

Ebrehe'nin ordusu Taif ve Mekke arasında bulunan Muğammes denilen yere geldi. Abdulmuttalip, Mekkelileri Ebrehe'ye karşı koymaları için toplamaya çalıştı. Ancak Kureyşliler kabul etmeyerek Abdulmuttalib'i yalnız bıraktılar. Abdulmuttalib'in Mekke'de kaldığı belirtilmektedir. Ebrehe'nin ordusu Kabe'yi yıkmaya hazırlandığı sırada İslami kaynaklarda belirtildiği şekilde, Kızıldeniz istikametinden gelen sürüler halinde gelen kuşların her biri, biri gagasında ve ikisi ayaklarına olmak üzere taşıdıkları üç taşı, askerlerin üzerine atarak Ebrehe'nin ordusunu helak etmişlerdir. Abdulmuttalib savaştan sonra Habeşlilerin bıraktığı savaş teçhizatı ve paraya el koymuştur.⁵³

⁵⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap tarihi ve Kültürü*, 78.

⁵¹ Duman, "Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı", 208-210.

⁵² M.J, Kister, "Mekke ile İlgili Bazı Rivayetler", çev. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 46.

⁵³ Mikail Bayram, *Fil Olayı'nın Mahiyeti ve Fil Suresi*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 8-10.

Fil Suresi

Kur'an-ı Kerim'de Fil olayına yer verilmiştir. Yaşanan olayın anlaşılması bakımından Kur'an'daki anlatışa dikkat etmek gerekmektedir. Fil suresi, Kabe'yi yıkmaya gelen Ebrehe ve ordusunu Cenabı- Hakk'ın nasıl yok ettiğini bildirmektedir. Siyer kaynaklarının da belirttiğine göre olayın siyasi, ekonomik ve dini boyutları bulunmaktadır. Milattan sonra beşinci ve altıncı asırlarda Bizans'ın Habeşistan ile iş birliği yaparak Arapların deniz ve kara yolu ticaretini ele geçirmek ve Afrika, Hindistan ve benzeri uzak ülkelerle doğrudan ticari münasebete geçerek Arapları devre dışı bırakmaktı. Arap Yarımadası üzerinde egemenliği sağlayarak sömürge haline getirme isteğindeydiler. Dini sebep de aslında ticari kaygılarla bağlantılıdır. Mekke'deki hacıların San'a'da yaptırılan büyük bir kiliseye alıştırmak istiyorlardı. Böylece hac için Mekke'ye gelenlerin oluşturduğu ticaret kapasitesi Araplardan alınmış olacaktı. Mekke'nin ticari merkez olma statüsünü Yemen'e bırakması düşünülmekteydi.⁵⁴

Sonuç

Tarihi süreç içerisinde en eski dönemlerden itibaren ticaretin önemi fark edilmektedir. Birçok devlet, refah seviyesini yükseltebilmek için ticarete yön veren olmayı tercih etmiş, bunun için savaşmıştır. Tarihi kayıtlar dikkate alındığında ticari merkezlerde olan veya en azından ticaret ekseninde bulunmayı başaran toplumların birçok alanda daha başarılı olduğunu görmekteyiz.

Arap Yarımadası, çöl ile çevrili bir ortamdıydı. Bunun en avantajlı kısmı dış devletlerin baskı ve kontrollerinden uzakta kalabilmeleriydi. Böylece kendi içlerine farklı bir devletin müdahalesi çok sık görülmüyordu. Çöllerin varlığı sayesinde kültürel birikimlerini de korumayı başarabilmişlerdir. Ancak çöl çevresinde yaşamının olumsuz tarafları da vardı. İklimi ve toprağı elverişsiz olan Arap halkı sıklıkla kuraklık, kıtlık gibi sorunlarla baş etmekteydi. Bazı bölgelerde hayvancılık yapılırsa da Arap halkının gelişimi için yeterli değildi.

Ticaret Araplar için büyük bir fırsatı temsil etmekteydi. Elbette ticareti bir çıkış kapısı olarak gören Kusay'ın çabaları sayesinde ticaret gündeme gelmiştir. Ardından Haşim döneminde yapılan anlaşmalar ve Abdulmuttalib'in anlaşmaların devamlılığını sağlama çabası ile Araplar için bir gelişme imkânı olmuştur. İpek ve Baharat yolları güzergahında bulunması, Arap Yarımadası'nı daha da önemli hale getirmiştir. Ticari kaygılardan dolayı Bizans'ın ve Habeşistan'ın dikkatini çekmiş, Fil Olayı'nın gerçekleşmesine kadar giden bir süreç yaşanmıştır.

Arapların ticaretin önemini fark etmesi ile Arap Yarımadası'nda yeni bir dönem başlamış oldu. Kusay b. Kilab'ın ve ardından gelen Kureyş kabilesi liderlerinin çabaları ile dünya ticaretinde önemli bir yere sahip olan Araplar, ticaretlerini geliştirirken diğer medeniyetlerle kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Daha sonra İslamiyet'in doğduğu yıllarda Arabistan'ın bir ticaret merkezi olarak görülmesi, dinin yayılması açısından önem taşımaktadır. İslamiyet'in yayılmaya başladığı dönemde, İslam öncesinde yaşanan ticari gelişmelerin etkisi görülmektedir. Ticari yolların içerisinde bulunmak ve çevre ülkelerle ticari ilişkilerin deva ettirilmesi hem ekonomik olarak hem de İslamiyet'in yayılması anlamında büyük önem taşımaktadır.

⁵⁴ Osman Kaya, "Fil Suresine Klasik ve Modern Yaklaşımlar Bağlamında Allah'ın Yardımı", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 9 (Haziran, 2021), 168.

Kaynakça

- Ahmed b. Yahya el- Belâzürî. *Fütuhu'l Büldan*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Akgündüz Murat- Demircan Adnan (ed.), *Ana Hatlarıyla İslam Medeniyeti*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Algül, Hüseyin. "Ficar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/52. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. "Hz. Peygamber'in (sav) Babası ve Dedeleri". *Hz. Peygamber (Sav) Dönemi Siyer Coğrafyası*, (2014).
- Altuntaş, Halil- Şahin, Muzaffer, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Meali, 2011
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Ateş, Ali Osman, "Kusay b. Kilab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26/460,461, Ankara: TDV Yayınları, 2002
- Bal, Faruk. "Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi". *Akademik ORTA DOĞU*, 9/1 (2014), http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu17makale/faruk_bal.pdf
- Baş, Eyüp (ed.), *İslam Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları. 2. Basım, 2013
- Bayram, Mikail. *Fil Olayı'nın Mahiyeti ve Fil Suresi*. Konya: Çizgi Kitabevi 1. Basım, 2018.
- Boyunağa, Yılmaz. *Tebliğinden Günümüze İslam Tarihi*. Samsun: Akabe Biat Yayınevi, 1993.
- Çağatay, Neşet. İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 20 (1957), 25-27.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Meali, Kureyş Suresi 1-4 Ayet Tefsiri
- Duman, Muhammet Fatih. "Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı", *Şırnak Üniversitesi Yayınları*. 8/3 (Eylül 2017), <http://yenisite.sirnak.edu.tr/dosyalar/kureys-kabile-i-islam-öncesi-etnik-siyasi-ve-ekonomik-yapi-muhammet-fatih-duman.pdf>
- Eser, Mithat. "Hz. Peygamber'in Zulmü Engellemek Amaçlı Hilfu'l-Fudul'a Katılması", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 318-321. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/2084.pdf>
- Ebü'l-Kasım ibn Havkal, Suret-ul Arz, 1.Kısım, 25.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Darünnedve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/555-556. İstanbul: TDV Yayınları,1993.
- Filibeli Ahmet Hilmi. *İslam Tarihi*. Sad. Havvanur Ünver Altun, Ankara: Elips Kitap, 2013.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları 2021.
- Hamidullah, Muhammed. "İlâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hamidullah, Muhammed. "Hilfu'l-Fudul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kaya, Osman. "Fil Suresine Klasik ve Modern Yaklaşımlar Bağlamında Allah'ın Yardımı", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 9 (Haziran, 2021), 168. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1750782>
- Koşaroğlu, Şerife Merve, vd. "İpek Yolu Ekonomisi ve Türkiye Açısından Fırsatların Değerlendirilmesi". *1. Uluslararası Kafkasya- Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi*. Kars: Kafkas Üniversitesi, 2015.
- Khanfar, Wadah. *İlk Bahar*. İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Kister, M.J. "Mekke ile İlgili Bazı Rivayetler". çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 46. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223018>
- Kurt, Abdurrahman. "Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/2 (Haziran 2001), 102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143955>
- Kur'an Yolu. Erişim 3 Mart 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/106-kureys-suresi>
- Kur'an Meali*, çev. Süleyman Ateş Ankara: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1. Basım, 1996.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil, Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011
- Külekçi, Cahit. Mekke'nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay B. Kilab. *Şarkiyat Mecmuası*, 1/24 (Nisan 2014), 106. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10570>

- Muhammed b. Ahmed el- Mukaddesi. *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekasim)*. çev, Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Sarıcık, Murat. "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/31 (Aralık 2013), 109-137. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/794361>
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11.basım, 2002.
- Sarıçam, İbrahim. "Abdümenaf B. Haşim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/ 405-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1997
- Sezikli, Ahmet. "Abdulmuttalip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1988
- Sönmez, Nesimn "Hilfu'l- Fudul Teşkilatı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41, (2014), 403-405.
- Şahin, Hakan, İslam Öncesi Mekke'de Sivil Toplum, Liberal Düşünce, Yıl:20, Sayı: 78, 2015, s:48
- Tan Zeki "Kur'an Kavramlarının Çevirisi Bağlamında İslam Öncelerini Bilmenin Önemi: İlaf Örneği". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/16 (Eylül 2016), 502-507. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1716725>
- Temir, Hakan. "Kusay B. Kilab'ın Tarihi kişiliği ve Misyonu." *II. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu*. ed. Feyza Betül Köse. 602-603. Kahramanmaraş: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2020. https://siyerinebi.ksu.edu.tr/depo/belgeler/43%20Cahiliye%20D%C3%B6nemi%20Sempozyumu_2009192231570417.pdf
- Uyar, Gülgün. "Abbasi Coğrafyasında Bir Neseb Alimi: Zübeyri (236/851) ve Kitabı Nesebi Kureyş'ine Göre Neseb Bilimi Usul, Muhteva e İfade Şekilleri". *İSTEM*, 6/12 (Aralık 2008), 130. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260762>
- Watt, W. Montgomery. *Hiz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016
- Yüksel, Ahmet Turan. *İslam'ın İlk Döneminde Ticari Hayat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 1999.